

Катерина Посто́л (Одеса)

Франківські традиції у трактуванні національного характеру в поезії Бориса Олійника

Проблема трактування національного характеру в літературі є однією з чільних у сучасному літературознавстві. Вона особливо гостро актуальна в час відродження України. “Національний характер визначається морально-психологічними орієнтирами, трудовими зусиллями народу, його історичною пам’яттю й боротьбою за свою свободу, незалежність” [3: 96].

Національна ідея, після довговікового в царські часи та довгорічного в часи радянські притлумлення всього українського, вперше на повен голос прозвучала в красному письменстві і в громадянській житті в 60-ті роки, після розвінчання культу особи Сталіна. Новий виток розвитку, піднесення її в літературі й у житті суспільства – це роки творення незалежної України, її Відродження.

Серед письменників-шістдесятників, що стали найвиразнішими її глашатаями, що активно розробляли саме проблему національного характеру, поряд із Д. Павличком, Л. Костенко, М. Вінграновським, І. Драчем, Б. Нечердою є Б. Олійник.

Безумовно, трактування національного характеру в літературі, перш за все в поезії як найдієвішому, найефективнішому, гостроемоційному роді мистецтва, що має негайний вплив на уми й серця людей, – це давня традиція, що йде від Т. Шевченка й І. Франка, Лесі Українки і П. Грабовського. Вона тісно пов’язана з проблемою народності літератури. Як слушно стверджує М. Кудрявцев, “в широкому розумінні це не тільки її соціальна орієнтація (згадаймо Шевченкове возвеличення “отих малих рабів німих”; Франків “біль одвічного страждання” уярмленого народу; бачення П. Грабовським “Люду без житнього шматка”; Лесине “І все-таки до тебе думка лине, мій занапащений, нещасний краю”), а й несення певних ідей – ідей творення добра, а не руйнації, ідей вірності роду і народу, ідей любові до ближнього, що ведуть до єднання з Небом, з Вічністю” [1: 667]. Саме ці одвічні загальнолюдські начала, що так чітко виявляються й в українському національному характері, переконливо розкриті в І. Франка, традиції якого відлунюють у творчості Б. Олійника. У поета-шістдесятника майже немає прямих текстуальних зближень із лірикою й поемами Каменяр, але відчутна глибинна, типологічна спорідненість, спорідненість типів художнього мислення.

Б. Олійник має нахил до роботи в такому улюбленому Франком жанрі, як притча. У його “Притчі про славу” створено яскравий національний характер козака як людини завзятої, відчайдушно хороброї й сповненої народного гумору, невиситимого смаку до життя, що, справді, притаманно українцям. А ще поет відтворює таку рису національного характеру, як самостійність, незалежність, що виявляється і в

почуванні, і в мисленні, й, головне, в діяннях людини, як уміння не зважати на ті офіційні моральні заборони, які калічать, нівелюють особистість.

К бісу броди-перелази,
Що нам, коню, перелаз!
І плював я на укази,
Бо я сам собі – указ! [2: 213]

Тут відчутний прямий перегук із Франковим віршем “Самовбійство – се трусіть”, де самостійно відчуваюча, мисляча й діюча людина сама визнає себе своїм законом, сама є для себе своїм вищим моральним судом.

Коли знаєш, що чиниш –
Блаженний єси;
А не знаєш, що чиниш –
Проклятий єси.
Коли знаєш, що чиниш –
Закон твій – ти сам;
А не знаєш, що чиниш –
Закон є твій пан.
Для знаючих знання їх –
Найвищий закон;
Незнающі в законі
Най гнуться карком.
Чи я знаю, чи чиню,
Се знаю лиш я –
І такий, що мене зна
Ще ліпше, ніж я [4: т. 1: 173–174].

Так і в Б. Олійника козак знає, що чинить, але ще є ті, котрі, знають його “ще ліпше”, ніж він сам, і вчать його пам’ятати про батьківські, народні джерела. Дід учить:

Гопакон виходь на луки,
Шквар, щоб знали паничі!
Навпростець чеши, онуку,
Лиш... могил не потопчи [2: 213].

Батько передає свій мудрий і гуманістичний заповіт:

Розхитай тини ледачі,
Ситих вилупків провчи!
Лиш, дивись, при тім, козаче,
Ти своїх... не потопчи [2: 213].

Нарешті, – материна наука:

Стежку тиху крізь отаву
По росі протолочи.
Та й гуляй собі на славу!
Тільки... жита не топчи [2: 214].

Це теж Франківський мотив пам'яті про трудові, народні начала в житті, які ніхто не має права паплюжити, зневажати, про високі й чіткі моральні орієнтири на життєвому шляху, про те, що треба мати в собі "теплоту, що розширює груди, Чистить чуття і відновлює кров, Що до людей безграничну будить Чисту любов" [4: т. 1: 28]. Це мотив пам'яті про ті "юні дні, дні весни", які проясняють "путь життя, темну путь..." [4: т. 1: 29]. Тут, дійсно, спостерігаємо саме типологічну спорідненість поезії І. Франка й Б. Олійника.

В І. Франка притчі відверто філософічні, притча Б. Олійника має присмак іронічності, відчайдушною веселості, але в останніх строфах усе владніше дає себе знати й філософськи глибока думка: не топтати могил своїх рідних, жита, жити пам'яттю про народні джерела.

Ріднить обох поетів і те, що в І. Франка часто мораль у притчах не висловлюється відкритим текстом, а впливає з розвитку ліричного сюжету ("Притча про віру", "Притча про приязнь"). І в Б. Олійника мораль не розшифровується прямо, не декларується відверто, а впливає з філософсько-публіцистично висловлених етичних заповітів, висловлена підтекстово.

Так само підтекстово висловлена мораль і в "Притчі про ноги", де у дусі Франкових традицій осуджено пристосовництво й продажність, намагання прислужитися сильним світу цього, те, що І. Франко називав прагненням працювати "у наймах у чужого" [4: т. 5: 88] і що було тяжкою, вже негативною рисою національного характеру, що пояснювалося трагічними обставинами життя українського народу, котрий був у рабській залежності від володарів-сусідів: поляків, австрійків, росіян.

Осуд продажництва – це в Б. Олійника, знову ж у дусі Франкових традицій – розкриття суті псевдопатріотизму. "Саме про перефарбованих патріотів ідеться у вірші-памфлеті "Марш п'ятої колони", що продовжує розвивати кращі традиції вітчизняної політичної сатири (згадаймо "П. С.", "Сон", "І мертвим, і живим..." Т. Шевченка, "На печі", "Ельдорадо", "Патріоти" В. Самійленка, "Сідоглавому" І. Франка тощо) у розвінчуванні псевдопатріотизму. "Коммутантами" (себто збоченцями, виродженцями з раніш сповідуваної ідеї, завдяки якій дорвалися до годівниці) називає поет тих, хто на антикомуністичній істерії розпродує державу, прирікаючи Україну, якій ревно клянеться в любові (як учора КППС), на колоніальне рабство" [1: 674].

Де ви днесь, панове коммутанти –
Видатні міняйли прапорів?
На яку адресу вам писати,
Між яких ловити кольорів?
Кажуть, в радикалів грають нерви,

Коли ви, впадаючи у шал,
Пієте натхненно “Ще не вмерла”...,
Як учора – “Інтернаціонал” [2: 348].

За своїм пафосом розвінчання псевдопатріотизму ця поезія теж типологічно споріднена з Франковим “Сідоглавим”, де розкрито суть псевдопатріотизму, що становить собою лише “празничну одежину” [4: т. 2: 184].

Та, безумовно, трактуючи національний характер, І. Франко та Б. Олійник, передусім наголошували на трудовому началі в ньому, на найвищій мужності, хоробрості хлібороба, людини щоденної праці, щоденного героїзму, що є вищим від миттєвого подвигу, подвигу, який став нормою життя. Це безпретензійний, скромний, безкорисливий дядько з балади “Про хоробрість”, чия праця, що годує все суспільство, важить, очевидно, більше, ніж праця космонавта.

І не звісно, кому треба більше хоробрості:
Космонавту чи хліборобу? [2: 407]

Чи ж не відчутні тут знову-таки Франкові традиції, традиції “Наймита” в поезитизації народного трудівничого характеру? Але в І. Франка конкретне відверто переростає в символ, символічна суть образу передана прямим текстом: “Той наймит – наш народ...” [4: т. 1: 617].

У Б. Олійника його конкретний дядько – теж символічний образ, теж цілий наш народ, але символічне, узагальнене передано тут стримано, підтекстово. І ще, гадаємо, сучасний поет знову ж підтекстово хоче сказати і про ту наймитську, власне кріпацьку суть характеру й роботи дядька, радянського колгоспника, про те, як не вміли ми цінувати його працю і як маємо вчитися цінувати її.

Національний український характер охоплює, безумовно, самовіддану любов до рідної України, але в єдності з почуттям відповідальності перед цілим світом. Ця єдність глибоко розкрита в знову ж типологічно споріднених віршах “Мій борг” Б. Олійника та “Моя любов” і “Не пора” І. Франка. Відчуваючи і гордість за те, що він – син багатой української землі, й щастя від того, що нашим українським багатством ділиться з цілим світом, Б. Олійник водночас заперечує залежність від будь-якого одного володаря, схилення перед одним господарем.

Це щастя – мати у вселенськім домі
Свої борги і місце у, строю...
Я всесвіту боржник,
Але комусь одному
Не був. Не є. Й не буду.
І на цім стою [2: 89].

А І. Франко, гостроемоційно освідчившись у любові до України, так само гостроемоційно сказав про свою любов

До всіх, що ллють свій піт і кров,
До всіх, котрих гнетуть окови? [4: т. 1: 83]

Обидва поети заперечили прислужництво, схиляння перед імперською владою, що зазіхає на незалежність України. І. Франко висловив це заперечення пафосно, відкритим текстом:

Не пора, не пора, не пора
Москалеві й Ляхові служить!
Довершилась України кривда стара, –
Нам пора для України жить [4: 85].

Б. Олійник сказав про це отими короткими, уривчастими, лаконічними реченнями, внутрішньо емоційно, підтекстово, але ж так переконливо, по суті, категорично.

Поетизація матері, материнського начала в житті, материнської науки, власне обожнення матері особливо притаманні нашому національному характеру. Типологічна спорідненість у цьому плані Олійникової і Франкової поезії можна спостерегти в багатьох віршах. Зупинимось на віршах Б. Олійника “Мати” й І. Франка “Пісня і праця”. Мати в І. Франка своїми піснями “Сил додала до важкого пуття” [4: т. 1: 74]. Олійникова мати “молиться в небо... на рідного сина” [2: 46]. В І. Франка пісня материна дає сили синові, духовну насагу, вона, “в невмираючій силі в серці мойому ясніє, живе” [4: т. 1: 74]. У Б. Олійника материнська молитва дає синові життя, рятує його від смерті. Знову ж, за відсутності текстуальних збігів, спостерігаємо спорідненість типів поетичного мислення – типологічну спорідненість.

Інтимна лірика Б. Олійника, що теж відтворює риси українського національного характеру з його ліризмом, емоційністю, проникливо ніжним, благородним ставленням до жінки, з поетизацією її духовної краси, вельми оригінальна. Але Франкове начало теж відчутне в ній. М. Кудрявцев пише про інтимну поезію Б. Олійника медитативного плану. І ця характеристика свідчить про її близькість до “Зів’ялого листя”, “Із днів журби”: “Справжні поетичні шедеври, що змушують кожного заглянути у власну душу, розібратися в особистісному, послухати музику чужих і своїх сердець”. “Ти – зорею. А я – кленом”. Зоря, клен – це фольклорні символічні образи, які насичують і “Зів’яле листя”: “Червона калина” [4: т. 2: 142], “дівчина, з горіха зерна [4: т. 2: 141]. Тільки в І. Франка – гостра туга, гостро висловлене почуття любові, а в Б. Олійника – той же мотив, та знову ж переданий внутрішньо емоційно й не так гостроконфліктно, як у І. Франка, а гармонійніше, з вірою в те, що кохана не згасне, “як зоря” [2: 65]. А у вірші “В снах безжурного дитинства” поетизується непогасна, відверта любов, як і в “Зів’ялому листі”. Але є й чисто Олійниківський, наскрізний мотив його поезії – мотив життєвого досвіду, що приходить і до нього, й до жінки й привчає до обережності. Та все ж перемагає відверте, вічно юне безсмертне кохання, що не знає кінця.

Українському народові, незважаючи на всю його трагічну історію, притаманні

молода життєспроможність, невситимий смак до життя. Ці його риси знайшли повнокровне художнє відображення і в ліриці І. Франка, й у віршах Б. Олійника.

І. Франко, усвідомлюючи всю складність життя, в якому є й невідступна, невмолима жура, все ж завершує дуже неоднозначний вірш “По коверці пурпуровім” енергійними, мужніми, молодечо оптимістичними рядками:

Я ще не старий! Ще сила
Є в руках і у души!
Ще поборемося, доле!
Ну, попробуй, задужи!
Я ще не старий! Не згинув
Ще для мене житні зміст,
Хоч журба, хоч горе тисне –
Ні, ще я не песиміст! [4: т. 3: 38]

По-своєму, оригінально, не так заклично, більш роздумливо, але так само палко, з юно невгасимою жадою життя-творчості, що протистоїть старечому згасанню, смерті, закінчує свій вірш “Собі на сорокаріччя” Б. Олійник:

Пружаться в садах наших юні парості,
Прсяться назад журавлі.
Вже як умирать на печі від старості,
Краще й не топтати землі!
О, не доведи дотлівать від старості,
Дай нам спалахнуть на крилі! [2: 202]

Отже, творчість Б. Олійника свідчить як про плідний розвиток традицій класики, зокрема І. Франка, у трактуванні українського національного характеру, так і про яскраво виявлену творчу індивідуальність поета.

Література:

1. Кудрявцев М. У гіблій час глобального безплуду // Олійник Б. Основи. – К., 2005.
2. Олійник Б. Основи. – К., 2005.
3. Прісовський Є. Національний характер і концепція народу в поезії Тараса Шевченка // Літературна Одеса. – Травень 2005. – № 2 (21).
4. Франко І. Зібр. творів: У 50 томах. – К., 1976–1986.